

Stanisław Głaz

Osobowościowe uwarunkowania jakości przeżyć religijnych

Studia Psychologica nr 4, 57-68

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW GŁAZ
Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” Kraków

OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA JAKOŚCI PRZEŻYCIA RELIGIJNYCH

Personality conditions of the quality of religious experiences

Abstract

A group of 200 students (22-25 years old) from Cracow were examined. Two groups of men and two groups of women of high and low intensity of religious experience – the presence and the absence of God – were taken into account to make the results of the research clearer. The author of the article, interested in the issue of religious experience, made an attempt to present the personality features which characterise persons of high and low intensity of experience of God in their lives. The results show that not always and not all people of high intensity of experience of God are characterised by all the features of well-developed and mature personality.

1. WPROWADZENIE

Religijność współczesnego człowieka stała się ważnym przedmiotem zainteresowania dla wielu psychologów, tak praktyków, jak i teoretyków. Jest widoczna w każdej ludzkiej postawie, przekonaniach, zapatrywaniach względem Transcendencji i otaczającego świata.

Wielu ludzi w trakcie procesu rozwoju realizuje własne potencjalności. Udoskonala się m. in. dzięki spotkaniu z Bogiem, otwartej, pozytywnej, dojrzałej relacji z Nim. Spotkanie człowieka z Bogiem, jak również Boga z człowiekiem angażuje w całości obie strony. Człowiek uświadamia sobie, że Bóg jawi mu się raz jako rzeczywistość wzniosła, niedościgniona, majestatyczna, a innym razem jako uszczęśliwiająca, porywająca, bliska, pociągająca go ku sobie. Raz ukrywa się przed człowiekiem, innym razem daje znać o sobie i darzy go łaską. Raz pozostawia człowieka samemu sobie, innym razem pozwala mu żyć swoją obecnością.

Niektórzy w swoim życiu doświadczają różnych stanów duchowo-psychicznych. W celu określenia tych fenomenów, niektórzy psychologowie często używają takich pojęć, jak *doświadczenie*, *przeżycie*, *doznanie*, *poczucie*. Terminy te dotyczą zarówno subiektywnych jakości, treści, jak i obiektywnie zaistniałych procesów psychicznych czy doświadczenia czegoś. Przyjmuje się, iż doświadczenie czegoś lub kogoś posiada inne znaczenie niż przeżycie. Różni się ono w swej istocie od tego, co psychologia określa jako przeżycie. Przeżycie pozostaje w ściślejszym związku z podmiotem. Ogarnia go, często stapia się z nim i wypełnia go cał-

kowicie. Podkreśla się w nim moment emocjonalno-uczuciowy (Gruehn, 1966, s. 112). Doświadczenie zaś zmierza ku czemuś, ku komuś (Popielski, 1994, s. 182). Odnosi się ono do przedmiotu religii. Niektórzy naukowcy bardzo często te pojęcia używają zamiennie, co nie zawsze da się usprawiedliwić. W języku angielskim posługują się tylko terminem doświadczenie religijne (*religious experience*).

Wielu psychologów podejmowało próbę zdefiniowania doświadczenia religijnego. Jego tajemniczość, niepowtarzalność, niewymierność, a z drugiej strony ograniczoność człowieka nie pozwalają na sformułowanie jednolitej definicji. Dlatego też posiadamy wiele definicji tegoż fenomenu. Wśród psychologów widoczne są różne, a nawet czasem sprzeczne ze sobą próby jego opisu, interpretacji, określenia jego genezy i struktury. Zwolennicy subiektywnej koncepcji religii (Schleiermacher, 1989; Starbuck, 1903; James, 1958; Otto, 1968), choć sprowadzili religię do sfery podmiotowo-empirycznej, to jednak doświadczenie religijne uznali za pewne swoiste przeżycie kontaktu z czymś, co można uznać za boskie. Jest to według nich doświadczenie obecności przedmiotu doświadczanego, specyficzne odczucie tajemnicy fascynującej i wzbudzającej lęk. Nawet Z. Freud (1976) nie wykluczał istnienia przeżyć religijnych, przy czym ich źródła upatrywał w uświadomieniu własnej niedoskonałości i porównaniu własnego *Ja* z ideałem.

Niektórzy psychologowie podjęli się próby analizy przeżycia religijnego i jego interpretacji. Starali się ukazać, iż każde autentyczne przeżycie religijne posiada swoją dynamikę i strukturę. Jego przebieg charakteryzuje określone fazy i etapy. Posiada ono swój początek i koniec (Gruehn, 1966; Clark, 1968).

Zdaniem niektórych naukowców przeżycie religijne może pełnić konstruktywną i pozytywną rolę w procesie kształtowania zdrowej osobowości pod warunkiem, że mamy do czynienia z autentycznym doświadczeniem, o charakterze ontologicznym (Jung, 1970; Vergote, 1991; Fromm, 1966; Godin, 1985; Głaz, 1996). Dla wielu z nich w doświadczeniu religijnym nie chodzi tylko o spotkanie i poznanie Boga, lecz również o przeżycie jedności z Nim. W przeżyciu mistycznym osoba w pełni realizuje i aktualizuje własne człowieczeństwo, bycie. Każde zetknięcie z Bogiem ubogaca, przemienia, uzdrawia, leczy, a nawet zbawia człowieka (Frankl, 1978; Allport, 1988; Maslow, 1970).

Na przestrzeni ostatnich lat niektórzy psychologowie religii postawili sobie pytanie, na ile przeżycie religijne oddziałuje na zachowanie człowieka, na jego zdrowie psychiczne? Jaka zachodzi relacja między zdrowiem psychicznym człowieka a jego religijnością? Na ile przeżywanie faktu zwanego fenomenem religijnym ma swą przyczynę i korzenie w Absolutcie?

Zanegowanie transcendentnego wymiaru doświadczenia religijnego doprowadziło niektórych psychologów klinicznych do minimalistycznych poglądów w tej sprawie. Zdaniem tzw. materializmu lekarskiego wizja św. Pawła pod Damazkiem jest rezultatem zaburzeń kory mózgowej w płacie potylicowym. Stany mistyczne św. Teresy to ucieczka od rzeczywistości, przed strachem i lękiem w ramiona bardziej pewnej rzeczywistości Boskiej, która może wszystko. Niektórzy psychologowie kliniczni (Gemelli, 1912; de Sinety, 1937; Ruggeri, 1983; Zavallini, 1971) analizując korelacje przeżyć mistycznych

z rozwojem osobowości, słusznie zauważyli, że istnieją mistycy autentyczni z lekkimi zaburzeniami psychopatologicznymi oraz mistycy autentyczni, o dobrze rozwiniętej, zdrowej osobowości, co nie wyklucza ich zdolności do przeżyć religijnych.

Zebrany w ostatnich latach materiał empiryczny dowodzi (Hay & Morisy, 1977, 1978), że prawie 40% dorosłych Anglików i Amerykanów doświadczało przynajmniej raz w swoim życiu nadzwyczajnych uczuć duchowych lub obecności Boga. Badania H. Hooda (1973, 1974, 1978) wykazują, że osoby o niskim poziomie stresu, silnym *ego* i o charakterze intrawertycznym posiadają większą predyspozycję i zdolność do przerywania intensywniejszych przeżyć religijnych. Podobnie osoby przynależące do grup modlitewnych mają lepszą sposobność i lepsze warunki, by doświadczać przeżyć religijnych, niż osoby żyjące poza takimi wspólnotami (Nowicki, 1991). Osoby o wysokiej intensywności doświadczenia religijnego w porównaniu z osobami o niskiej intensywności ujawniają wyższy poziom dojrzałości osobowościowej, która uzewnętrznia się w większej autonomii i niezależności, w lepszym przystosowaniu społecznym, większej zdolności kontrolowania zewnętrznych przejawów przeżywanych emocji, lepiej uporządkowanym systemie wartości, mniejszej skłonności do przeżywania kryzysów (Głaz, 1996a, 2000, 2000a).

2. PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH

Często człowiek w swoim życiu spotyka się z rzeczywistością mu dziwną, tajemniczą, *Sacrum*. Doświadcza Jego odejść i powrotów. Nagłych interwencji i utrat. Spotyka się z dwoma różnymi stanami, przeżyciami religijnymi; przeżyciem obecności i nieobecności Boga. W pierwszym człowiek przeżywa bliskość, obecność Boga, w drugim przeżywa jego nieobecność, brak. Często stawia sobie pytanie, czy jest to normalny, zdrowy stan ducha, czy może niewłaściwy, wręcz niepożądany. W obecnym artykule przyjęto, że przez przeżycie religijne rozumie się subiektywne przekonanie o możliwości zaistnienia relacji pomiędzy człowiekiem a Transcendencją. Przeżycie religijne jest osadzone w sferze psychicznej człowieka, zatem może być przedmiotem badań psychologów religii.

Niewątpliwie rozwój duchowo-psychiczny człowieka wywiera wpływ na jego postawę, zachowanie, styl życia. Wielu psychologów (Allport, 1988) uważa, że zdrowej osobowości często towarzyszy zdrowa religijność. Autor artykułu, badając problemy doświadczenia religijnego, podjął się próby ukazania cech osobowościowych towarzyszących osobom o dużej i małej intensywności przeżycia obecności i nieobecności Boga w ich życiu.

3. OPIS GRUPY BADANEJ

Badaniami objęto 200 osób spośród studiującej młodzieży miasta Krakowa w 2002 r. Granice wiekowe badanej młodzieży zamykają się w przedziale od 22 do 25 roku życia. Dla ułatwienia porównań wybrano dwie grupy mężczyzn i dwie kobiety o dużej i małej intensywności przeżycia obecności i nieobecności Boga. Przy ilościowym doborze przyjęto jednakowe kryterium dla wszystkich podgrup i obu płci. Dobrano po 15 osób o wysokim i niskim poziomie przeżycia religijne-

go – obecności i nieobecności – Boga. Stąd też na potrzeby dalszej analizy utworzono osiem podgrup. Kobiety o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (K-WPOB), kobiety o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (K-WPNB), kobiety o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (K-NPOB), kobiety o niskim poziomie nieobecności Boga (K-NPOB). Podobnie podgrupy mężczyzn o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (M-WPOB), mężczyźni o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (M-WPNB), mężczyźni o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (M-NPOB), mężczyźni o niskim poziomie przeżycia nieobecności Boga (M-NPOB). W analizie psychologicznej otrzymanych wyników brano pod uwagę następujące dane statystyczne: średnie arytmetyczne (M), odchylenia standardowe (SD), wartość (t) oraz ocenę poziomu istotności różnic (p). Należy dodać, że pomiędzy skrajnymi podgrupami osób badanych zachodzi różnica statystycznie istotna, gdzie wartość t wynosi 16.482, $p=0.001$.

4. OPIS ZASTOSOWANYCH METOD BADAŃ

W badaniach użyto kilku narzędzi badawczych. *16-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości R. B. Cattella*, posłużył do określenia cech osobowościowych osób badanych (Cattell, 1970; Nowakowska, 1970). W celu ustalenia nasilenia trudności lub zaburzeń w procesie wartościowania posłużono się *Kwestionariuszem do Badań Kryzysu w Wartościowaniu* skonstruowanym przez P. Olesia (1989). Dla pomiaru intensywności przeżycia religijnego, obecności i nieobecności Boga u osoby, autor użył skonstruowanej przez siebie *Skali Doświadczenia Religijnego* (Głaz, 2001). Pogrupowaniu osób o podobnych cechach posłużyła *Niehierarchiczna analiza skupień* (Marek & Noworol, 1983, Brzeziński, 1984).

5. WYNIKI BADAŃ

Materiał empiryczny, zebrany podczas badania wszystkich ośmiu podgrup, został poddany psychologicznej analizie. Zmiennymi kryterialnymi były skale *Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu* oraz wartości *Skali Doświadczenia Religijnego*. W celu pogrupowania badanych osób, ustalenia czy badana populacja jest homogeniczna pod względem odczuwania, przyjmowania i realizowania wartości oraz przeżycia obecności i nieobecności Boga, posłużono się *Niehierarchiczną analizą skupień*. Przeprowadzono *Analizę wariancji* (ANOVA) oraz zastosowano *Test porównań wielokrotnych – Student-Newman-Keuls*.

A. POCZUCIE WARTOŚCI A ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE

Zmiennymi kryterialnymi były wartości uzyskane w *Kwestionariuszu do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Uzyskane wartości osób badanych w *Kwestionariuszu* zostały poddane analizie skupień. Wyodrębniono trzy nierównoliczne skupienia.

Poniższa tabela ukazuje, że różnice statystycznie istotne zachodzą pomiędzy wszystkimi trzema skupieniami na poziomie każdego czynnika, gdzie wartość $p=0.001$.

Tabela 1. Średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe oraz wartość testu F i poziom istotności p dla wyników osób badanych *Kwestionariuszem do Badania Kryzysu w Wartościowaniu* w trzech uzyskanych skupieniach. Ostatnia kolumna zawiera wyniki *Testu porównań wielokrotnych*.

Czynniki	Skupienie I		Skupienie II		Skupienie III		F	p
	N = 18-15 %		N = 38-31,7 %		N = 64-53,3 %			
	M	SD	M	SD	M	SD		
H	7,9	0,833	5,7	0,708	4,5	0,667	166,277	0.001
Z	8,0	1,030	5,7	0,956	5,0	0,462	106,390	0.001
D	8,2	0,708	5,3	0,750	4,4	0,586	226,085	0.001
R	7,3	0,895	6,0	0,930	4,5	0,755	96,503	0.001

Skupienie I tworzy najmniej liczna grupa osób badanych (N=18 -15%). 55,5% stanowią kobiety, a 44,5% mężczyźni. Charakteryzuje się ono wysokimi wynikami we wszystkich czterech czynnikach, co oznacza, iż osoby znajdujące się w tym skupieniu posiadają liczne trudności w uporządkowaniu systemu wartości w hierarchię, ujawniają trudności w określeniu wartości nadrzędnej w ich życiu (H), cechuje ich poczucie zagubienia i odchodzenia od przyjętych wartości (Z), posiadają małą motywację do realizacji wartości i obranych przez nich celów życiowych (D) oraz uzewnętrzniają nasilone poczucie nierealizowania przyjętych wartości (R). Jest to młodzież o **postawie kryzysującej**.

Skupienie II objęło ponad jedną trzecią osób badanych (N=38-31,7%). W tym 54,2% to mężczyźni, a reszta (45,8%) kobiety. Charakteryzują się one niższymi wynikami we wszystkich czynnikach w porównaniu ze skupieniem I, co oznacza, że młodzież znajdująca się w tym skupieniu charakteryzuje się mniejszą (chodzi o niezdecydowaną postawę względem wartości) niż osoby w skupieniu I trudnością określenia wartości głównej i uporządkowania wartości w hierarchię (H), ujawnia mniejsze nasilenie poczucia zagubienia i odchodzenia od wartości (Z), słabszą motywację w realizacji wartości i ideałów (D) oraz mniejsze poczucie nierealizowania cenionych wartości (R). To młodzież o **postawie poszukującej**.

Skupienie III gromadzi najliczniejszą grupę (N=64-53,3%) badanej młodzieży. W tym 53,9% to kobiety, a reszta (46,1%) to mężczyźni. Osoby znajdujące się w tym skupieniu posiadają niskie wyniki we wszystkich czynnikach, co oznacza, iż posiadają one uporządkowany system przyjmowanych wartości (H), cenią sobie przyjmowane wartości i ideały (Z), posiadają wysoką motywację do realizowania celów i wartości (D) oraz ujawniają poczucie, że uznawane wartości są przez nich realizowane (R). Młodzież ta ujawnia **postawę uporządkowaną** względem wartości.

Wiele zmiennych zależnych może mieć udział w określeniu i opisanu prfilów postaw względem realizowanych wartości. Postanowiono zatem ukazać jakie miejsce zajmują, jak wyglądają pozostałe zmienne uzyskane podczas badań młodzieży w kontekście typów o różnych postawach wobec wartości skategoryzowanych przy pomocy *analizy skupień*.

Tabela 2. Średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe oraz wartość testu F i poziom istotności p dla wyników osób badanych 16-czynnikowym *Kwestionariuszem Osobowościowym R.B. Cattella* trzech uzyskanych skupieniach. Ostatnia kolumna zawiera wyniki *Testu porównań wielokrotnych*

Czynniki	Skupienie I		Skupienie II		Skupienie III		F	p
	N = 18-15 %		N = 38-31,7 %		N = 64-53,3 %			
	M	SD	M	SD	M	SD		
A	6,0	2,058	6,4	2,072	6,1	1,631	0,10	
B	4,2	1,339	4,9	1,845	4,6	1,904	1,14	
C	4,5	1,543	4,3	1,131	4,3	1,500	0,18	
E	4,5	1,259	4,6	1,586	4,2	1,390	1,13	
F	5,3	1,841	4,8	1,731	5,3	1,715	1,20	
G	5,9	1,451	5,8	1,971	6,2	1,717	0,99	
H	4,2	1,601	4,3	2,031	4,2	1,988	0,04	
I	6,6	1,051	5,9	2,071	5,8	1,538	1,35	
L	6,2	1,948	6,3	2,598	5,4	2,029	2,19	
M	6,5	2,358	5,6	1,953	6,3	2,055	1,80	
N	3,2	1,166	4,5	1,752	3,6	1,612	4,82	I: II, II: III 0.0097
O	6,6	1,756	6,3	2,001	6,5	1,671	0,82	
Q1	3,8	1,543	3,9	2,253	3,2	1,082	0,22	
Q2	6,2	1,896	7,2	1,837	7,1	1,808	3,06	
Q3	6,2	1,581	6,5	2,009	6,9	1,588	1,94	
Q4	4,7	2,052	5,2	2,069	4,9	1,761	1,13	

Stosując *Test porównań wielokrotnych* do wszystkich czynników cattellowskich, testowano hipotezę o równości wartości średnich 16 czynników Cattella w wyodrębnionych skupieniach. Wyniki dowodzą, iż zauważa się jedyną różnicę statystyczną w czynniku N. Oznacza to, że osoby znajdujące się w skupieniu II ujawniają większą naiwność w stosunkach z innymi i zainteresowanie człowiekiem (N) niż osoby ze skupienia I i III.

Tabela 3. Procentowy rozkład osób badanych znajdujących w poszczególnych skupieniach o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności i nieobecności Boga

Podgrupy	Skupienie I	Skupienie II	Skupienie III
	N= 18-15 %	N= 38-31,7 %	N= 64-53,3 %
K-WPOB	–	5,0	20,0
K-WPNB	–	11,9	20,0
K-NPOB	16,7	21,0	4,6
K-NPNB	27,8	7,9	9,3
M-WPOB	–	5,8	25,1
M-WPNB	–	5,0	18,7
M-NPOB	16,7	18,4	2,3
M-NPNB	38,9	25,0	–

Skupienie I tworzy najmniej liczna grupa osób badanych (N=18 -15%). 55,5% stanowią kobiety, a 44,5% mężczyźni. Najliczniejszą grupę (66,4%) w tym skupieniu stanowią osoby o niskim poziomie przeżycia nieobecności Boga (NPNB). 38,8% to mężczyźni, a pozostali (27,8%) to kobiety. Jedna trzecia badanych (33,4%) to osoby o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (NPOB). Taki sam procent stanowią kobiety i mężczyźni (po 16,7%).

Skupienie II tworzy ponad jedną trzecią osób badanych (N=38-31,7%). W tym 54,2% to mężczyźni, reszta to kobiety (45,8%). Najliczniejszą grupę (39,4 %) stanowią osoby o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (NPOB). W tym 18,4% mężczyzn i 21% kobiet. Prawie jedna trzecia badanych znajdująca się w tym skupieniu (32,9%) to osoby o niskim poziomie przeżycia nieobecności Boga (NPNB). Najliczniejszą grupę stanowią mężczyźni – aż 25%, natomiast kobiety tylko 7,9%. 16,9% badanych stanowi młodzież o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (WPNB) z przewagą kobiet (11,9%), pozostali (5%) to mężczyźni. Zaś jedną dziesiątą badanych (10,8%) stanowią osoby o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (WPOB). Po 5% kobiet i mężczyzn.

Skupienie III tworzy najliczniejsza grupa (N=64-53,3%) badanej młodzieży. W tym 53,9% to mężczyźni, a reszta (46,1%) to kobiety. Najliczniejszą grupę (45,1%) tego skupienia stanowią osoby o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (WPOB). 25,1% spośród nich to mężczyźni, 20% – kobiet. 38,7% badanych stanowią osoby o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (WPNB). 18,7% to mężczyźni, a 20% to kobiety. Prawie jedna dziesiąta (9,3%) badanych to osoby o niskim poziomie przeżycia nieobecności Boga (NPNB), gdzie grupę stanowią tylko kobiety. Zaś niewiele, bo 2,3% badanych, to osoby o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (NPOB). Grupę tę tworzą tylko mężczyźni.

B. INTENSYWNOŚĆ PRZEŻYCIA RELIGIJNEGO A ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE

Wyodrębnione skupienia w oparciu o zmienne kryterialne dotyczące przeżywania, realizowania wartości, uzyskane w *Kwestionariuszu do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*, nie zróżnicowały zmiennych osobowościowych za wyjątkiem jednego czynnika (N) Cattella. Postanowiono zatem dokonać pewnej analizy skupień biorąc tym razem za zmienne kryterialne wartości uzyskane w *Skali Doświadczenia Religijnego*. Za takim podejściem przemawia struktura uzyskanych skupień z perspektywy ilości osób o danym profilu intensywności przeżycia religijnego. Analiza tej struktury pozwala wyciągnąć wniosek, że w tym przypadku zmienną różnicującą wydaje się być bardziej intensywność przeżycia religijnego niż poczucie posiadanych wartości.

Skupienie I tworzy najliczniejsza grupa młodzieży badanej (N=60-50%). Stanowi go równo po 50% kobiet i mężczyzn. 50% osób w tym zbiorze to młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (WPOB), 25% mężczyzn i 25% kobiet. 46,7% osób w tym skupieniu to osoby o niskim poziomie przeżycia nieobecności Boga (NPNB). Stanowi go 25% mężczyzn i 21% kobiet. Tylko 3,3% kobiet to osoby o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (NPOB). To młodzież o **dużej intensywności przeżycia obecności Boga**.

Tabela 4. Procentowy rozkład osób w poszczególnych skupieniach badanych *Skalą Doświadczenia Religijnego*

Podgrupy	Skupienie I	Skupienie II	Skupienie III
	N= 18-15 %	N= 38-31,7 %	N= 64-53,3 %
K-WPOB	–	5,0	20,0
K-WPNB	–	11,9	20,0
K-NPOB	16,7	21,0	4,6
K-NPNB	27,8	7,9	9,3
M-WPOB	–	5,8	25,1
M-WPNB	–	5,0	18,7
M-NPOB	16,7	18,4	2,3
M-NPNB	38,9	25,0	–

Skupienie II stanowi jedna czwarta osób badanych (N=31-25,8%). Aż 64,5% to kobiety, a reszta (35,5%) to mężczyźni. Najliczniejszą grupę (61,3%) stanowią osoby o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (WPNB), w tym 38,7 % to kobiety, a 22,6% to mężczyźni. Pozostali (38,7%) to osoby o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (NPOB), gdzie 25,8% to kobiety, a pozostali (12,9%) to mężczyźni. To osoby o **dużej intensywności przeżycia nieobecności Boga**.

Skupienie III tworzy najmniej liczna grupa osób badanych (N=29-24,1%). W skład tego zbioru wchodzi 62,2% osób o niskim przeżyciu obecności Boga (NPOB), w tym 37,9% mężczyzn i 24,1% kobiet. Ponad jedna trzecia (37,8%) stanowią osoby o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (WPNB). 27,5% badanych to mężczyźni, a reszta (10,3%) to kobiety. To młodzież o **małej intensywności przeżycia obecności Boga**.

Jest wiele zmiennych, które mogą wpływać, określać profile intensywności przeżycia religijnego, obecności i nieobecności Boga. Podjęto próbę ukazania jak wyglądają pozostałe zmienne otrzymane w trakcie badań młodzieży sudiującej w kontekście typów o różnej intensywności przeżycia religijnego skategoryzowanych przy zastosowaniu *analizy skupień*.

Tabela 5. Średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe oraz wartość testu F i poziom istotności p dla wyników osób badanych *Kwestionariuszem do Badania Kryzysu w Wartościowaniu* w trzech uzyskanych skupieniach. Ostatnia kolumna zawiera wyniki *Testu porównań wielokrotnych*.

Czynniki	Skupienie I		Skupienie II		Skupienie III		F	p
	N = 60-50 %		N = 31-25,8 %		N = 29-24,1 %			
	M	SD	M	SD	M	SD		
H	5,6	1,530	5,0	1,080	5,2	1,244	2,07	–
Z	6,0	1,334	5,4	0,925	5,4	1,055	3,48	0.034
D	5,3	1,563	4,9	1,169	5,2	1,455	0,84	–
R	5,5	1,295	5,2	1,359	5,1	1,441	0,93	–

Powyższy rozkład wyników ukazuje, iż widoczna jest jedyna istotna różnica w czynniku Z, $F = 3,48$ na poziomie $p = 0.034$. W pozostałych czynnikach widoczne są tylko pewne tendencje.

Skupienie I tworzą osoby o wysokich wynikach we wszystkich czterech czynnikach, co znaczy, iż osoby znajdujące się w tym skupieniu ujawniają pewne trudności w uporządkowaniu wartości w hierarchię i określeniu wartości nadrzędnej (H), daje się zauważyć odchodzenie od posiadanych wartości (Z), mała motywacja do realizacji celów i wartości (D) oraz ujawniają poczucie nierealizowania przyjętych wartości (R).

Skupienie II i III osiągnęło wyniki na poziomie niższym niż poprzednie. Oznacza to, że osoby znajdujące się w tych zbiorach ujawniają tendencję umiarkowaną, w kierunku określenia wartości nadrzędnej w ich życiu (H), chęć posiadania wartości cenionych (Z), przejaw motywacji do realizacji wartości i celów (D) oraz poczucie realizowania przyjętych wartości (R).

Tabela 6. Średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe oraz wartość testu F i poziomu istotności p dla wyników osób badanych 16-czynnikowym *Kwestionariuszem Osobowościowym R. B. Cattella* trzech uzyskanych skupieniach. Ostatnia kolumna zawiera wyniki *Testu porównań wielokrotnych*

Czynniki	Skupienie I		Skupienie II		Skupienie III		F	p	
	N = 60-50 %		N = 31-25,8 %		N = 29-24,1 %				
	M	SD	M	SD	M	SD			
A	6,8	1,603	5,1	1,758	5,8	1,774	11,75	I:II, I:III	0.001
B	5,1	2,103	4,0	1,378	4,6	1,376	3,39	I:II	0.037
C	4,3	1,400	4,6	1,305	4,5	1,504	0,07		
E	4,5	1,672	4,2	1,230	4,1	1,100	0,74		
F	5,6	1,400	4,6	2,348	4,6	1,296	5,90	I:II, I:III	0.036
G	5,9	1,458	6,4	1,893	5,8	2,150	1,05		
H	4,8	2,032	3,8	2,035	3,6	1,233	4,79	I:II, I:III	0.01
I	5,5	1,973	6,5	1,435	6,1	1,284	2,85	I:II	0.06
L	6,0	2,139	5,6	2,679	5,5	1,937	0,48		
M	5,7	2,275	6,3	1,869	6,7	1,775	2,22		
N	4,2	1,883	3,1	1,250	3,8	1,284	4,43	I:II	0.013
O	6,1	1,744	7,0	1,722	6,6	1,798	3,10	I:II	0.048
Q1	3,8	1,981	3,2	1,046	3,3	1,257	1,76		
Q2	6,5	1,672	7,8	1,515	7,0	2,203	5,57	I:II	0.0049
Q3	6,7	1,684	6,1	1,905	7,0	1,636	1,88		
Q4	4,5	1,979	5,3	1,661	5,5	1,763	4,10	I:III	0.018

Różnice statystycznie istotne notuje się pomiędzy skupieniami I:II i I:III w wielu czynnikach. Oznacza to, że osoby znajdujące się w skupieniu I w większym stopniu niż osoby tworzące skupienie II i III ujawniają łatwość adaptacji i zainteresowanie ludźmi (A), większą oryginalność i ekspansywność (F), dużą odporność psychiczną w momentach trudnych (H). Ponadto młodzież znajdująca się w skupieniu I charakteryzuje się wyższą zdolnością operowania własną in-

teligencją (B), większą przenikliwość i racjonalność (N) niż osoby skupienia II. Osoby zaś zgrupowane w skupieniu II bardziej niż osoby w skupieniu I uzewnętrzniają większą wrażliwość na wartości etyczne (I), poczucie winy i niepewność siebie (O), oraz większą samowystarczalność (Q2). Zaś osoby znajdujące się w skupieniu III wyraźniej niż w I ujawniają wysokie napięcie potrzeb i popędów (Q4).

5. WNIOSKI KOŃCOWE

Autor artykułu szukał odpowiedzi na pytania: Czy badana próba jest jednorodna pod względem przyjmowanych, realizowanych wartości i ideałów oraz przeżycia obecności i nieobecności Boga? Jak poczucie, realizowanie wartości oraz intensywność przeżycia obecności Boga i Jego nieobecności ma się do cech osobowościowych? W psychologicznej analizie uwzględniono tylko te czynniki, pomiędzy którymi zachodzą różnice statystycznie istotne.

A. Poddanie zmiennych kryterialnych *Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu* metodzie statystycznej, analizie skupień pozwoliło wyodrębnić trzy różne, odmienne postawy badanej młodzieży względem świata wartości; **postawa kryzysująca, postawa poszukująca i postawa uporządkowana**. Młodzież o postawie kryzysującej charakteryzuje się niskim poziomem przeżycia nieobecności Boga (NPNB) z przewagą mężczyzn i niskim poziomem przeżycia obecności Boga (NPOB). Osobom o postawie poszukującej wartości towarzyszy niski poziom przeżycia obecności Boga (NPOB) z przewagą kobiet i, niski poziom przeżycia nieobecności Boga (NPNB) z przewagą mężczyzn oraz wysoki poziom przeżycia nieobecności Boga (WPNB). Młodzież zaś o postawie uporządkowanej względem wartości ujawnia wysoki poziom przeżycia obecności Boga (WPOB) z przewagą kobiet i wysoki poziom przeżycia nieobecności Boga (WPNB).

B. poddając zmienne kryterialne *Skali Doświadczenia Religijnego* analizie skupień ułatwiło wyodrębnić, jak powyżej, trzy charakterystyczne postawy młodzieży badanej o przeżyciu religijnym; **o dużej intensywności obecności Boga, dużej intensywności nieobecności Boga i małej intensywności obecności Boga**. Osoby o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga (skupienie I) ujawniają pewne trudności w uporządkowaniu wartości w hierarchię (H), poczucie zagubienia wartości (Z), słabą motywację (D) i brak im poczucia realizowania wartości i ideałów (R). Wyniki zaś otrzymane w czynnikach cattellowskich dowodzą, że osoby te ujawniają łatwość adaptacji i duże zainteresowanie ludźmi (A). Posiadają średni poziom zdolności operowania własną inteligencją (B), odporności psychicznej w sytuacjach trudnych (H) i samowystarczalności (Q2). Ujawniają niski poziom napięcia potrzeb psychicznych (Q4) oraz przenikliwości i racjonalności (N). Charakteryzują się również zawyżonym poziomem oryginalności i ekspansywności (F) oraz poczuciem winy i niepewności siebie (O). Osoby o wysokim poziomie przeżycia nieobecności Boga (skupienie II) charakteryzują się postawą niezdecydowaną względem świata wartości. Uzewnętrzniają średni poziom zdolności adaptacji i zainteresowania innymi (A). Ujawniają małą przenikliwość sytuacji (N), zdolność operowania własną inteligencją (B) oraz oryginalność i ekspansywność (F). Posiadają niską odporność psychiczną w momentach

trudnych (H). Charakteryzują się wysokim poziomem wrażliwości na wartości estetyczne (I), poczuciem winy i niepewności siebie (O), oraz samowystarczalności (Q2). Ujawniają zawyżony poziom napięcia psychicznego popędów i potrzeb (Q4). Młodzież zaś o niskim poziomie przeżycia obecności Boga (skupienie III) charakteryzuje się, podobnie jak w poprzednim skupieniu, niezdecydowaną postawą wobec świata wartości, którym żyje. Ujawniają oni średni poziom adaptacji i zainteresowanie innymi (A), niski oryginalności (F) oraz wysoki poziom potrzeb psychicznych (Q4).

Powyższe badania ujawniają, że osoby o intensywnym przeżyciu obecności Boga posiadają wiele cech pozytywnych, ale nie pod każdym względem. Może dziwić fakt, że osoby o wysokiej intensywności przeżycia religijnego ujawniają w niektórych czynnikach *gorsze* cechy osobowości niż osoby o niskiej intensywności przeżycia obecności Boga. Taki stan rzeczy ujawnia w sposób szczególny świat posiadanych i preferowanych wartości. Uważam, że wpływ na taki rozkład wartości może mieć proces ciągłego rozwoju duchowo-psychicznego człowieka i zmian z nim spowodowane. Należy wspomnieć, że badaniami byli objęci osoby studiujące, którzy w sposób szczególny podlegają prawom zmian i przemianom. Proces zmian posiada charakter dynamiczny i powoduje to, iż człowiek będąc w stanie rozwoju, ciągle musi wybierać, wartościować, oceniać. Często przeżywa różne rodzaje kryzysów (Płużek, 1994). Świat jego wartości się zmienia, nie jest jednolity, zmienia się jego postawa, struktura własnego *Ja*. Człowiek dbając o swój rozwój wszechstronny, który podlega procesowi przemian, ciągle będzie przechodził od wartości mniej szlachetnych do bardziej uniwersalnych, od postaw słabo rozwiniętych do zachowań bardziej ludzkich, od religijności mniej dojrzałej do bardziej wewnętrznej (Allport, 1988, Głaz, 2001). Stąd też często u niektórych osób wysoko religijnych brak postawy zdecydowanie pewnej, określonej względem wartości i konkretnych cech osobowościowych.. Ich zachowanie może cechować niepewność, obawa czy nawet lęk. Trudno powiedzieć na ile postawiony cel w obecnej pracy został rozstrzygnięty. Uważam, że problem nadal pozostaje otwarty i należałoby przeprowadzić dalsze badania w tym zakresie na innych populacjach.

BIBLIOGRAFIA

- Allport, G. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: Pax.
- Brzeziński, J. (1984). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Clark, W. (1968). *The Psychology of Religion*. New York: The Macmillan Co.
- Cattell, R. (1970). *Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire*. Illinois: Champaign.
- Frankl, V. (1978). *Nieuświadomiony Bóg*. Warszawa: Pax.
- Freud, Z. (1967). *Człowiek, religia, kultura*. Warszawa: KiW.
- Fromm, E. (1966). *Szkice z psychologii religii*. Warszawa: KiW.
- Gemelli, A. (1912). *Nervosi e santità*. Milano: Vita e Pensiero.
- Głaz, S. (1996). Doświadczenie religijne w rozumieniu Antoniego Vergote'a. *Forum Philosophicum*, t. 1, Kraków, 135-145.
- Głaz, S. (1966). *Intensywność doświadczenia religijnego a koncepcja siebie*. Kraków: WAM.

- Głaz, S. (2000). *Doświadczenie religijne a osobowość*. Kraków: WAM.
- Głaz, S. (2000a). *An Individual and Religious Experience*. Cracow: WAM.
- Godin, A. (1985). *The Psychological Dynamics of Religious Experience*. Paris: PUF.
- Gruehn, W. (1966). *Religijność współczesnego człowieka*. Warszawa: Pax.
- Hay, D., Morisy, A. (1977). Reports of Ecstatic, Paranormal, or Religious Experience in Great Britain and the United States. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 18, 164-182.
- Hay, D., Morisy, A. (1978). Reports of Ecstatic, Paranormal, or religious Experience in Great Britain and the United States – A Comparison of Trends. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17, 255-268.
- Hood, R. (1973). Religious Orientation and the Experience of Transcendence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12, 441-448.
- Hood, R. (1974). Psychological Strength and the Report of Intense Religious Experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13, 65-71.
- Hood, R. (1977). Eliciting Mystical States of Consciousness with Semistructured Nature Experiences. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12, 155-163.
- James, W. (1958). *Doświadczenia religijne*. Warszawa: KiW.
- Jung, C. (1970). *Psychologia a religia*. Warszawa: KiW.
- Marek, T., Noworol, Cz. (1983). *Wprowadzenie do analizy skupień*. Kraków: WUJ.
- Maslow, A. (1970). *Religious, Values, and Peak-Experience*. Columbus: Ohio State University Press.
- Nowakowska, M. (1970). Polska adaptacja 16-czynnikowego kwestionariusza osobowościowego R. B. Cattella. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 478-500.
- Nowicki, W. (1991). Zmiany postaw religijnych i wartościujących młodzieży uczestniczącej w ruchu „Światło i Życie”. *Studia z Psychologii ATK*, t. 3, 183-252.
- Oleś, P. (1989). *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Warszawa: LTD.
- Otto, R. (1968). *Świętość*. Warszawa: Thesaurus Press.
- Parisi, R., Imbesi, R. (1983). Cammino mistico fenomeni mistici e psichiatria. W: *Mistica e scene umane*. Napoli: Giannini, 249-258.
- Popielski, K. (1994). *Noetyczny wymiar osobowości*. Lublin: Red. Wyd. KUL.
- Ruggeri, G. (1983). Psicologia del profondo e vita mistica. W: *Mistica e scene umane*. Napoli: Giannini, 189-219.
- Schleiermacher, F. (1989). *Sulla religione*. Brescia: Morcelliana.
- Sinety de, R. (1937). *Psicopatologia e direzione spirituale*. Brescia: Morcelliana.
- Starbuck, E. (1903). *The Psychology of Religion*. New York: Scribner.
- Vergote, A. (1991). *Psicologia religiosa*. Roma: Borla Editore.
- Zavallini, R. (1971). *Le strutture umane della vita spirituale*. Torino: Borla Editore.